

REJTELMES JELENSÉG? CSÁTH GÉZÁRÓL

Különleges, talán nem mindig méltányolt és ritkán tudatosított hely illeti meg Csáth Gézá a századforduló magyar irodalmában. „Rejtelmes jelenség” – mondja Dér Zoltán.¹

Ezt ismétli meg Urbán V. László már előszavának címével is egy Csáth válogatást bevezetve,² és időben kettőjük között Mészöly Miklós: „Csáth rendhagyó jelenség, a századforduló irodalmának egyik legmeztelenebb rejtélye”.³ Gyönyörű ez a kifejezés, leginkább metaforának tekinthető. „Legmeztelenebb rejtélye”, de a logika nyelvére lefordítani olyan reménytelen, mint egy versbeli metaforát.

Rejtelmes? Nem, csak különböző. Különbözik, különösen életmódjában, életvitelében és ez jól látható és könnyen bizonyítható, ha kortársaihoz való viszonyára tekintünk – kortársakhoz, akik a Nyugaton belül és kívül egyébként annyira különböztek egymástól. Éppen ez a sajátos különbözőség lehetett az oka annak, hogy oly sokáig legfeljebb egzotikumnak tekintették. Majdnem mindenki megjegyzi, hogy Csáth Géza a morfium áldozata lett, és ez szánalmat, csodálkozást, megdöbbenést, idegenkedést, vagy rosszállást, netán éppenséggel bámulatot, követésre ösztönzést váltott ki – de véleményem szerint nem a morfium az egyetlen és főként döntő oka a különbözőségnek.

Az 1887-ben született Csáth Géza 1908-tól, első évfolyamától fogva a Nyugat munkatársa volt, és azok az emberek, akiket általában a Nyugat első generációja íróiként tartanak számon, jobbára bölcsésztanulmányokat folytattak, akár szereztek diplomát, akár nem, mint Babits Mihály, Balázs Béla, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Szabó Dezső.

1 Dér Zoltán: Csáth Géza a publicista = Csáth Géza: Írások az élet jó és rossz dolgairól, Szabadka, Életjel Könyvek 5. 1975. 5.

2 Urbán V. László: Egy „rejtelmes jelenség”, Csáth Géza = Csáth Géza: A tűz papnöje. Kötetben még nem publikált írások, összegyűjtötte, szerkesztette és az előszót írta Urbán V. László, Budapest, Acqua, 1993. 5.

3 Mészöly Miklós: Előszó = Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza elfeledett orvosi tanulmánya. A szöveget gondozta és sajtó alá rendezte Szajbély Mihály, Budapest, Magvető, 1978. 6.

Közülük többen; Babits, Juhász, Szabó hosszú ideig tanárként is dolgoztak. A Négyesy László professzor vezette szeminárium, ahol először összejött ennek a nemzedéknek a számottevő része, a budapesti egyetem bölcsészkarán a mai napig legendás hírű.

„Ezekon az irodalmi tornákon seregszemlére vonult fel az akkori ifjúság, teljes számban és teljes fegyverzetben. (...) Háborúról, összeomlásról, jobb és baloldali forradalmakról csak könyvekben olvastunk. Merem azonban állítani, hogy aki jól szemügyre veszi ezt a termet, mely az akkori fiataltságot foglalta magában, már megláthatta a jövő keresztmetszetét” – írja 1933-ban Kosztolányi Dezső Négyesyről szóló nekrológjában.⁴

Kosztolányi ítéletét máig sem vitatja senki. Unokatestvére és barátja, Csáth Géza nem volt közöttük.

Az első magyar bölcsészgenerációnak is nevezhetjük őket, akik felváltották a jogászokat, Eötvös Józsefet vagy Jókai Mórt, az utóbbival elvileg az új generáció tagjai még személyesen is találkozhattak. (A náluk néhány évvel idősebb Ady Endre jogi tanulmányokba kezdett.)

Természetesen voltak olyanok, korábban is, az új generáció tagjai között, akik semmiféle felsőfokú tanulmányba nem kezdtek, sőt, teljesen autodidakták, mint pl. Kassák Lajos, aki mindössze négy évvel volt fiatalabb Babitsnál és kettővel Kosztolányinál; Csáth Gézával egy évben született.

Tulajdonképpen a Nyugat első generációjával kezdődik az a máig tartó szokás vagy hagyomány, hogy az írók többsége bölcsészkaron tanul.

Csáth Géza, akinek tizenégy éves korában jelennek meg első írásai, más utat választott, mint unokatestvére, Kosztolányi Dezső, és a Négyesy szeminárium többi résztvevője, a bölcsész tudományokat hirtelen felfedező író-jelöltek. Orvos lesz, méghozzá pszichiáter, aki igen hamar érdeklődni kezd a freudizmus iránt. (Hogy mikor, arról nincs pontos adat.)

4 Kosztolányi Dezső: Négyesy László = K. D.: Írók, festők, tudósok, gyűjtötte, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Réz Pál, Budapest, Szépirodalmi, 1958. II. 309.

Nincs ebben semmi meglepő, Freud igen hamar elterjedt és népszerű szerző lett Magyarországon, a – Miskolcon született – Budapesten élő és dolgozó Ferenczi Sándor közvetítésével és tőle függetlenül is, elég legyen csak Ignotusra, Babitsra, Kosztolányira, Nagy Lajosra vagy Krúdyra gondolni. Ferenczinek jelentek meg írásai a pszichoanalízisről a Nyugatban is, bár valószínű, hogy Csáth már a Nyugat megindulása előtt felfigyelt a bécsi mesterre.

Itt mutatkozik meg az első különbség Csáth és kortársai között. A magyar és külföldi kortársakat elbűvölte a kitűnő író, Freud műve, annak elméleti-filozófiai fejtegetései és nem utolsósorban példái és stílári vonatkozásai miatt, de annak orvosi hátterét aligha ismerték. Freud pedig maga is kitűnően képzett orvos volt. Csáth nem dilettánsként, lelkes amatőrként, kívülállóként, hívőként közeledett a freudizmushoz, hanem orvosként, képzett pszichiáterként, aki a freudizmus továbbfejlesztését is megkísérelte, és akire tanárai – ha a freudizmust egyáltalán ismerték, mint tudománytalant elutasították – már egyetemi hallgatónaként felfigyeltek. Csáth gyakorlatból, tapasztalatból tudta, mi a betegség, mi a pszichiátria és mi a freudizmus. Számára a betegség nem metafora volt, mint anynyi íróelődjé és utódja számára. Nemcsak klinikai gyakornokként, hanem mindenes fürdőorvosként is egészen más társadalmi rétegekkel találkozott rendszeresen, mint Kosztolányi és társai, akik legfeljebb véletlenül, és nem napi kötelezettségből találkoztak Csáth „embereivel”. Csáthnak másra kellett figyelnie. A betegség, illetve a beteg neki nem pusztán – egyébként divatos – irodalmi téma volt, hanem gyógyítandó napi feladat. Ugyanakkor természetes, mint Karinthy Frigyes, majd Illés Endre hangsúlyozta, hogy írásait a klinikai tapasztalat befolyásolta. Feltételezem, hogy az írók, végső soron, arról írnak, amit – hitük szerint – jól ismernek. Csáthnak nem voltak, nem lehettek illúziói az emberről, az ember esetlenségéről, kiszolgáltatottságáról. Valószínű – ez a véleményem –, hogy orvosi gyakorlata is hozzásegítette, hogy leszámoljon a „jó” gyerek legendájával. (Anyagyilkosság.)

A fürdőorvosi gyakorlat olyan megfontolásra készíti, amire író- vagy tanártársak között valószínűleg soha nem gondolt volna. 1912-es naplójából idézek, a fürdőszolgáról beszél: „Mikor Budapestről leutaztam 2 napra vizitálni és a fürdőt megnézni, természetesen kedvesen bántam vele, és kedélyesen charme-írozni igyekeztem. Most, amikor végleges letelepedésre érkeztem, már nevetve jött élm., de ő nyújtotta a kezét előre. Ilyen dolgok,

amire nem gondol az ember soha, most komoly elmélkedésre készítettek. Elvben mindig megvettem és lenéztem azt az embert, aki nem szellemi fölényével, hanem büszke rátartói, gögős vagy tartózkodó viselkedésével akar respektust kelteni, és most magamnak is komolyan kellett róla gondolkodnom, hogy igénybe vegyem ezeket az ostoba konvencionális fogásokat, amelyekről mégis beláttam, hogy alkalmasak rá, hogy az emberek egymás közötti érintkezését szabályozzák”.⁵

Tudomásom szerint senki sem figyelt fel ezekre a sorokra, általában csak az analízis írásra gyakorolt hátrányára vonatkozó sorokat idézik. Pedig a laikus számára, aki nem pszichológus és nem szociológus, nagyon – netán túlzottan is – érdekes. A „rebellis” Csáth itt megtér a bevett társadalmi konvenciókhoz. A szabad művész és publicista, aki addig kamasz bátorsággal és a szabad sajtó biztosította előnyökkel élesen támadja a társadalmi szokásokat, beidegződéseket, elvárásokat, fiatal orvosként visszatér hozzájuk. Ő kezét nyújt egy társadalmilag alatta álló férfinak, de amikor az nyújt kezét neki, felháborodik, vagy legalábbis szabályokról kezd el elmélkedni. A tekintélyeket támadja a művész és a tekintélyeket védi az orvos. (Nem ismerem Schnitzler, Nordau vagy Maugham beosztottjaival való gyakorlatát, tehát nem tudhatom, hogy író-orvos kollégáival azonos vagy eltérő módon viselkedett-e Csáth.) Az idézett naplórészletben nem a zseniális művész gögje nyilvánul meg a filiszterrel szemben, hanem a burzsoáé a cseléddel szemben. Magatartását Csáth maga is megdöbbenéssel jegyzi fel. A találkozás a fürdőszolgával nem nyom-e annyit a latba, mint a morfium vagy a pszichoanalízis? Valamiféle törést érzek itt. Véletlen időrendi egybeesés, vagy sem, hogy – általános vélemény szerint – éppen 1912-re már megtört Csáth lendületes indulása.

Csáth Géza bármily sokat is publikál, nem újságírásból és nem is tanári működéséből él, hanem orvosi jövedelméből. Ebből akar, akár egyetemi tanárnként, akár fürdőorvosként meggazdagodni, és ebből nem csinál titkot.⁶ Nem szorul irodalmi me-

5 Csáth Géza: Napló, 1912-1913, Szekszárd, Babits, 1989. 8.

6 Illés Endre: Három lépcsőfok (Még egyszer Csáth Gézáról), Új Írás, 1977/2. 6.

Illés Endrének ez az írása változatlan szöveggel megjelent a vajdasági (Jugoszlávia) Üzenet című folyóirat 1977/2-3 számában, amelyet Csáth Géza születése századik évfordulója alkalmából szerkesztettek. Illés esszéjét valószínűleg eredetileg az Üzenet számára írta, budapesti közlését az indokolta elsősorban, hogy az Üzenet csupán korlátozott számban jutott el Magyarországra, néhány nagy könyvtárba és néhány magánszemélyhez. Tudomásom

cénásokra, bár van olyan pillanat, a világháború idején, sőt előtte is, amikor azt írja, hogy színműveiből szeretne sok pénzt keresni.

Csáth a napi klinikai munka után hangversek, koncertekre siet, majd megírja kritikáit. Az írói-újságírói körökben, kávéházakban, szerkesztőségekben egyszerűen nincs ideje megfordulni, mint azt már némi nosztalgiával, némi rosszállással Bóka László megfigyelte, aki ezzel magyarázza kapcsolatrendszerének hiányait.⁷ A kapcsolatrendszer hiányait emlegeti majd árnyaltabban Mészöly Miklós is évtizedekkel később *Az Egy elmebeteg nő naplója* bevezetőjében:

„...ez a sikerre, nőkre, hírnévre vágyó fiatal ember mindig 'partizán' maradt, az irodalomban éppúgy, mint a magánemberi, társadalmi és politikai ügyek terén. Sehová nem tartozott, csupán mindenről véleményt alkotott, s makacsul igyekezett is nyilvánosságot szerezni magának. (Lásd irodalmi, politikai, kritikai publicisztikáját.)”⁸

Csáth a szabad sajtó, a szólásszabadság korában élt, és rengeteg publikálási fórum állt rendelkezésére. „...majdnem minden fővárosi napilap és hetilap megnyílt előttem”⁹ – írja 1913-as önéletrajzi vázlatában az 1906-os évre utalva Csáth Géza, aki korábban már rendszeresen közölte írásait a szabadkai lapokban. 1978-ban Mészöly a sokat emlegetett „támogatott, túrt, tilos”, a három T évtizedeiben élt, és összehasonlíthatatlanul nehezebb volt közölni írásait, politikai nézeteiről nem is beszélve.

Furcsa dolog a kapcsolatrendszer hiányáról beszélni, amikor Csáth hihetetlenül sokat publikált, igaz erről Bóka László 1937-ben, sőt még teljességében 1978-ban Mészöly Miklós sem tudhatott, holott akkor már megkezdődött a Csáth életmű szisztematikus feltárása.

Valójában Csáth más embereket ismert, mint a szerkesztőségekben, kávéházakban, tantestületekben, tantermekben megforduló kollégái, és amikor netán ugyanazokat, akkor is más ol-

szerint az Üzenet ünnepi összevont száma volt az első, amelyben magyarországi és vajdasági kutatók közösen munkálkodtak Csáth Géza életműve feldolgozásán. Általános vélemény szerint Csáth Géza újrafelfedezésének döntő tényezője volt Csáth Géza novelláinak Illés Endre féle 1964-es kiadása. Az Üzenet vajdasági magyar szerzői hangsúlyozzák, hogy ők előzőleg sem feledkeztek meg Csáth Gézaról.

⁷ Bóka László: Csáth Géza novellái, Budapest, Franklin, 1937. 67–68.

⁸ Mészöly, i. m. 12.

⁹ Csáth Géza: Önéletrajz = Cs. G.: A tűz papnője, id. kiadás, 172.

dalukról, más helyzetben, más környezetben, más élethelyzetben és más problémáktól gyötörve látta őket. Lehet azon fantáziálgatni, hogy a freudizmus, amelyről nagyon korán kellett legalább hallania, vitte-e a pszichiátria felé, vagy Moravcsik professzor tanítványa, a korán önálló kutatásra méltónak tartott fiatal ember, képzett pszichiáterként fordult-e a freudizmus felé? De vajon a freudizmus felé forduló? Kései szakértő méltatói, előbb Buda Béla, majd – részben nyomában – Harmat Pál, jungi elemeket észlelnek könyvében, az *Egy elmebeteg nő naplójában*. Azonban Csáth könyve még a Freud-Jung szakítás előtt jelent meg, és Csáth mindkettőjük nevét emlegeti.

Ahogy az azt is lehet találgatni, hogy egy kudarccal végződött zenei vizsga készítette-e arra, hogy az orvosi egyetemre iratkozzék be, ahol az első másfél évben, talán a művészetek rovására is csak az anatómiának és az élettannak élt, ahogy 1913-ban rövid önéletrajzi vázlatában állítja.

Kérdés az is, hogy ez a másfél év, amelyet más típusú ismeretek professzionális szintű elsajátítására fordított, nem gazdagították-e írói lehetőségeit? Nagyon valószínűnek tartom a gazdagodást, csupán annyit jegyzek meg, hogy még az érettségi előtt küldi el első novelláját Bródy Sándornak, a Jövendő szerkesztőjének, akitől nagyon bátorító választ kap, és ez a novella, *A kályha*. Csáth még egyetemi hallgató, amikor novellája, a *Varázsló kertje* című kötet egyik darabjaként megjelenik. Csaknem mindenki emlegeti Csáth 1913-as önéletrajzi vázlat alapján Bródy „nagyon bátorító” válaszát¹⁰, de azt nem teszik hozzá, hogy Bródy nem közölte ezt a novellát. Viszont Szajbély Mihály az önéletrajzíró Csáthnak ellentmondva közli: „A tények azonban mást mondanak: szorgosan küldögette haza beszámolóit ebben az időben a fővárosi hangversenytermekből és képzőművészeti kiállítócsarnokokból, melyek novellái kísératében rendre meg is jelentek a Bácskai Hírlap hasábjain”.¹¹ Ha pszichológus lennék, talán megpróbálnék az önéletrajzi vázlat egyetemi tanulmányok kizárólagosságára vonatkozó állítása és a Szajbély közlése közti ellentmondás elmélyült magyarázatával, de mivel nem vagyok az, eltekintek tőle. Csak annyit mondanék, hogy az önéletrajz nyilván megszabott rövid terjedelme a részletesezt nem engedte meg, és az állítás így sokkal frappánsabb és figyelemfelkeltőbb.

¹⁰ u. o. 171.

¹¹ Szajbély Mihály: Csáth Géza, Budapest, Gondolat, 1989. 12.

Mit köszönhet az író a freudizmus, vagy pontosabban – Buda Béla és Harmat Pál megjegyzései nyomán – a freudizmus felé is tájékozódó pszichiáternek, akinek tapasztalati rendszere, társadalmi helyzete különbözött kortársaitól? Hogy ez probléma, mindenképpen hangsúlyoznom kell. Mivel nem vagyok orvos, nem vagyok pszichiáter, pszichológus, ezért feltevésekbe nem kívánok bocsátkozni.

Itt szeretném megjegyezni, korábban utaltam is már erre, nem egyedülálló eset, hogy Csáth Géza orvos volt, hiszen idősebb és világhírű kortársai közül orvos volt a bécsi Arthur Schnitzler és a Budapesten született német író, Max Nordau is, az angol Maugham is, de tudomásom szerint Csáth Géza volt az első rangos magyar író, aki gyakorló orvos volt, és aki éppen egyetemi hallgató és kezdő orvos korában ontja a legkülönbözőbb műfajba tartozó írásait. Később Illés Endre kezdett orvosi tanulmányokba, mint írja, éppen Csáth hatására, mert így akart életismeretre szert tenni¹², majd Németh László szerzett orvosi diplomát, és évekig iskolaorvosként dolgozott.

Csáth nem csupán abban különbözött bölcsész kollégáitól, hogy orvos volt, hanem abban

is, hogy rendszeresen írt zenekritikákat. Maga is komponált, mint naplóból kiderül, erről a tevékenységéről a világháború éveiben sem mondott le. Nyilvánvaló, hogy zenei tudása és érzékenysége befolyásolta írásai nyelvét és szerkezetét. Első novelláskötetei után Zeneszerző portrék címen adott ki kis könyvet. Bartók első hívei közé tartozott. Mivel nem vagyok zenész, ez esetben is megelégszem a szakirodalom idevágó részének – nem kritikái – idézésével. Mindenesetre ez a két tény, pszichiáter és aktív, rendszeres zenekritikus, igazolhatja állításomat Csáth kívülállásáról, sajátos helyéről. A Nyugat írói vagy tágabb értelemben a századforduló írói érdeklődtek – autodidaktaként – a társzművészetek iránt, a teljesség igénye nélkül, például Ady összegyűjtött képzőművészeti írásait Németh Lajos vezette be. Bródy, Ambrus, sőt, az eredetileg festőnek készülő Jókai regényeiben is vannak festőhősök. Bródy a nagyváradiak egyik támogatója volt, és a fiatal Krúdy szintén írt képzőművészeti esszéket.

A zene helyzete mostohább, bár nem szeretnék megfélemlíteni a lehetséges és hatásos ellenpéldákról, megint csak a teljesség igénye nélkül Balázs Béláról és Lengyel Menyhértről, akik – többek közt – Bartók Béla „szövegírói” is voltak.

12 Illés Endre: Három lépcsőfok, Új Írás, 1977/2 4.